

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ, МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему:
**ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ
ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ
У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1918–1939 рр.)**

Студента 2-го курсу магістратури
денної форми навчання
Спеціальності 051 Економіка
освітньо-наукової програми
«Економіка та економічна політика»
Поліщука Романа Григоровича

Науковий керівник: к.е.н., доц.
Назаров Ілля Владиславович

Робота допущена до захисту в Екзаменаційній комісії рішенням
кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки від «б» травня 2022 р.,
протокол № 9__

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.....	6
1.1. Еволюція економічних функцій держави в контексті розвитку національних економік.	
1.2. Діапазон економічних функцій держави як предмет дослідження провідних напрямів світової економічної думки.	
РОЗДІЛ 2. ВИКЛИК МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА КЕЙНСІАНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ.....	13
2.1. «Велика депресія» 1930-х років і об'єктивна необхідність переформатування економічної політики провідних капіталістичних держав.	
2.2. Обґрунтування Дж.М. Кейнсом державної функції макроекономічної стабілізації в роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей».	
3. ФОРМУВАННЯ ДВОХ МОДЕЛЕЙ «РЕГУЛЬОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ» В 1930-Х РОКАХ.....	20
3.1. Помірковано-реформістська модель «регульованого капіталізму» («новий курс» Ф. Рузвельта в США).	
3.2. Тоталітарна модель «регульованого капіталізму» та особливості її функціонування в нацистській Німеччині.	
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	35

ВСТУП

Актуальність теми магістерської кваліфікаційної роботи обумовлена принаймні трьома причинами. По-перше, це певна схожість (в геополітичному та економічному сенсі) міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.) та нинішнього етапу історії, в якому світ перебуває з моменту поразки СРСР у «холодній війні» по сьогоднішній день. Обидва періоди характеризуються надзвичайною політичною та економічною нестабільністю, низкою неочікуваних кризових явищ, різким загостренням геополітичного протистояння між «колективним Заходом» (США, ЄС, Велика Британія, Австралія, Канада, Японія) і «колективним Сходом» (Китай та Росія), вичерпаністю ринків збуту та руйнівними торговими війнами, структурними кризами, серед яких особливо вирізняється глобальна фінансова криза, що розпочалася в 2008 році.

По-друге, пандемія COVID-2019, яка наклалася на окреслені вище тенденції, поставила на межу виживання життєво важливі для багатьох національних економік галузі (туризм, транспорт, освіту, культуру тощо), що зумовило необхідність їхньої бюджетної підтримки, а, отже, – посилення економічних функцій держави. Все це робить актуальним вивчення досвіду передових в економічному відношенні країн Заходу (насамперед, «нового курсу», запровадженого президентом Ф. Рузвельтом в США), які в умовах надзвичайного загострення соціальних протиріч, зубожіння середнього класу та радикалізації настроїв населення змогли на основі обґрунтованої Дж.М. Кейнсом програми переформатувати економічні функції капіталістичних держав і в такий спосіб втриматися від спокуси тоталітарних сценаріїв подолання кризи, характерних для Німеччини, Італії та Японії.

По-третє, виважений аналіз змін в економічній політиці США та Німеччини має особливе значення для нашої країни, яка після тривалого панування в ній тоталітарної командно-адміністративної системи управління народним господарством, порівняно нещодавно розпочала розбудовувати нові ринкові інститути та традиції. Недивно, що питання про роль держави та коло

її функцій в сучасній економіці України є предметом гострої полеміки в наукових, політичних і бізнесових колах.

На наш погляд, аналіз методологічних підходів представників різних економічних течій і шкіл до визначення ролі та функцій держави в ринковій економіці, а також вивчення двох альтернативних моделей державного регулювання економіки, що склалися в 1930-х рр. у провідних країнах Заходу – США та Німеччині, дозволить уникнути ідеологічних кліше та необґрунтованих протиставлень ліберальної концепції «маленької держави» повноцінній участі державних інститутів у господарському розвитку суспільства, неупереджено оцінити те реальне значення та місце, яке державне регулювання у всіх його проявах (адміністративному, законодавчому, економічному) грає у сучасній змішаній економіці.

Об'єктом дослідження є економічна політика урядів провідних капіталістичних країн у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) у контексті теоретико-методологічних підходів до функцій держави в ринковій економіці.

Предметом дослідження є вплив «кейнсіанської революції» на трансформації в економічній політиці США та Німеччини, що призвели до формування двох моделей регульованого капіталізму.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження зміни економічної політики провідних капіталістичних держав під впливом Великої депресії 1930-х років та «кейнсіанської революції» в економічній теорії.

Завдання кваліфікаційної роботи:

- прослідкувати еволюцію ідей провідних економічних шкіл на економічні функції держави на різних етапах розвитку національних економік;
- розкрити передумови трансформації економічної політики провідних країн у міжвоєнний період (1918–1939 рр.);
- виокремити основні напрями державної політики макроекономічної стабілізації економіки, сформульовані Дж.М. Кейнсом у роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей»;
- охарактеризувати основні заходи «Нового курсу» Ф. Рузвельта;

– розкрити основні напрями тоталітарної моделі регульованого капіталізму на прикладі нацистської Німеччини.

Теоретичний базис дослідження складає науковий доробок таких західних вчених, як Аткинсон Е.Б., Блауг М., Кейнс Дж.М., Клауер Р., Клейн Л., Коддінгтон А., Коммонс Дж.Р., Ліст Ф., Пігу А.С., Стігліц Дж.Е., Харрод Р., Хансен Д., Хікс Дж.Р., а також вітчизняних дослідників – Вернадський І.В., Гайдай Т.В., Козинець О.Г., Козинець І.Г. Савенко Г.Є., Шевченко О.О.

Методологічною базою дослідження є такі методи наукового пізнання: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, дедукція, поєднання логічного та історичного аналізу.

Структура роботи: Зміст; Вступ; Розділ 1, Розділ 2, Розділ 3, Висновки; Список використаних джерел. Список використаних джерел містить 31 позицію.

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ОБ'ЄКТИВНА ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ТА КЛЮЧОВА ПРОБЛЕМА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.

Висновки

В історії економічної думки існують різноманітні погляди на проблему ролі та функцій держави в економіці. Дане розмаїття концепцій зумовлено виникненням та еволюцією різних напрямів в економічній думці, представлених безліччю економічних шкіл, кожна з яких дотримувалася свого базового уявлення про роль та функції держави в економіці. Крім цього, індивідуальні особливості функціонування різних типів економічних систем та політичного устрою держав, а також трансформація національних економік, їхній розвиток в історичному процесі мали прямий вплив на інститут держави та особливості формування її функцій.

В історії економічної думки можна виділити два основних напрями у поглядах на проблему ролі та функцій держави в економіці. Представники першого напрямку (У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальтус та неокласики) дотримувалися ідеї мінімізації функцій держави в економіці, залишаючи останній роль так званого «нічного сторожа». Цей напрям ґрунтувався на принципах економічного лібералізму, відстоював ідею невтручання держави в економіку, вперше сформульовану представником школи фізіократів Венсаном де Гурне таким чином: “laissez faire, laissez passer” (буквально: “хай усе йде, як іде”).

Представники другої течії дотримувалися абсолютно протилежних поглядів на роль та функції держави в економіці, відводячи останній роль прямого регулятора економіки. Цей принцип переважно був заснований на твердженні про нездатність ринкової економіки самостійно, без втручання держави, приводити економічну систему у стан рівноваги.

Слід вказати, що на ранніх етапах розвитку економічної думки поняття «функції держави», зазвичай, не вживалося. Натомість різні економісти вживали наближені до цього поняття терміни. Наприклад, представник

класичної школи Адам Сміт у своїй праці «Дослідження про природу та причини багатства» не вживав термін «функції держави», а писав про обов'язки державця, які покладаються на нього. Представник економічної школи фізіократів Франсуа Кене писав про принципи економічної політики землеробської держави, з яких можна виокремити функції, які вона має виконувати, здійснюючи певну економічну політику.

Першою економічною школою, представники якої спробувала науково обґрунтувати роль держави в економічній системі, була школа меркантилістів. Аналізуючи основні постулати меркантилістів, можна зробити висновок, що у їхньому розумінні всі функції держави зводилися до регулювання торгових відносин (до явно вираженого протекціонізму, спрямованого на перевищення експорту над імпортом з метою накопичення багатства в державі), рівня зайнятості населення, а також стимулювання та захисту національних підприємств. Англійський економіст Бернард де Мандевіль покладав на державу функцію регулювання зайнятості населення, а також стимулювання національних підприємств, які безпосередньо впливають на розвиток економіки держави.

Наступною економічною школою, яка обґрунтувала своє бачення ролі держави в економіці та реалізацію ним економічних функцій, була школа фізіократів. Найяскравішим її представником був засновник школи Франсуа Кене (1694-1774). У своїх працях Ф. Кене обґрунтував принципи економічної політики землеробської держави, що зводилися до таких її економічних функцій: забезпечення безпеки держави; забезпечення освіти населення; захист прав власності; мотивація та забезпечення свободи підприємництва; регулювання трудових та інвестиційних ресурсів; розподіл сільськогосподарських земель; регулювання цін та торгових відносин; забезпечення свободи торговельних відносин; регулювання заощаджень.

Наступним напрямком в економічній думці, який зробив свій внесок у розвиток досліджуваної проблеми, була класична школа англійської політичної економії, першим представником та родоначальником якої став

Вільям Петті (1623-1687). У своїй книзі «Трактат про податки та збори» Петті перерахував різні види витрат держави на реалізацію певних видів державних обов'язків та функцій, а саме: витрати на оборону держави; витрати на відправлення правосуддя; витрати на утримання пастирів людських душ та керівників їх совісті; витрати на школи та університети; витрати на утримання сиріт, а також інвалідів, безробітних; витрати на будівництво інфраструктурних об'єктів таких, як мости, канали, порти, дороги тощо.

Наступним представником англійської класичної школи, який запропонував своє бачення проблеми функцій держави в економіці, був Адам Сміт (1723–1790). У всесвітньо відомому творі «Дослідження про природу та причини багатства народів» класик англійської політекономії відобразив три основні функції, які має виконувати держава: захищати суспільство від насильства з боку інших незалежних суспільств (утримання армії, оборона країни); захищати кожного члена суспільства від несправедливого гноблення з боку інших його членів (законодавча та правоохоронна діяльність); створювати та утримувати об'єкти інфраструктури і громадські установи, від утримання яких ухиляються окремі особи чи невеликі групи.

Друга функція, яку описує А. Сміт, є абсолютно необхідною для ефективного функціонування національної економіки, оскільки вона полягає, зокрема, у визначенні правил гри в ринковій системі даної національної держави.

Що ж до третьої функції держави, то вона зводиться А. Смітом до низки заходів, які, будучи життєво необхідними для нормального функціонування суспільства у цілому, є нерентабельними з точки зору окремих господарських суб'єктів. Таким чином, державний інститут є додатковим інструментом, який за допомогою прямого впливу на економічну систему, виконуючи певні функціональні завдання, закриває «провали ринку» або ті зони ринку, наявність яких необхідна для забезпечення нормального функціонування та розвитку економічної системи національної держави.

Наступним видатним економістом англійської класичної школи, який висловив важливі ідеї щодо функцій держави, був Дж. Мілль, який вперше розділив державні функції на необхідні та необов'язкові. Необхідні функції держави Дж. Мілль визначив як функції, які або нерозривно пов'язані з самою ідеєю уряду, або зазвичай виконуються усіма урядами, не викликаючи жодних заперечень. Необов'язкові функції держави Дж. Мілль визначив як функції, необхідність здійснення яких урядами ставиться під сумнів, оскільки їх виконання не диктується міркуваннями першочергової необхідності і щодо цих функцій існують або можуть існувати різні думки. До необов'язкових функцій держави Дж. Мілль відносив: захист вітчизняної промисловості за допомогою політики протекціонізму, певне втручання у сферу договірних вважав надання державою освітніх послуг населенню. Дж. Мілль, будучи прихильником економічного лібералізму, виступав проти надмірного розширення функцій держави та підтримував обмеження втручання з боку держави в економіку.

Важливі ідеї щодо ролі та функцій держави в економіці висловив представник критичного напрямку класичної школи економіки Жан Сімонд де Сімонді. Він виділяв наступні -економічні функції держави: регулювання темпів економічного зростання та обмеження конкуренції; забезпечення поступового розвитку продуктивних сил та впровадження нових винаходів у виробництво. Сімонд де Сімонді був першим, хто вказав на необхідність проведення соціальної політики, яка включала соціальне забезпечення робітників з боку роботодавців; отримання найманими працівниками частки у прибутках підприємств; створення фінансових фондів, які б захищали працівників у період безробіття, інвалідності, старості; регламентацію тривалості робочого дня та запровадження мінімальної заробітної плати.

Ще одним напрямком в історії економічної думки була історична школа, основним представником та засновником якої був німецький вчений Фрідріх Ліст. Визначення ролі та функцій держави розглядалися Ф. Лістом через призму дослідження законів господарського розвитку окремих держав та їх

національних інтересів. У ринковій економіці Ф. Ліст відводив державі такі функції: створення матеріальних, інституційних і культурних передумов швидкого індустріального піднесення країни; формування та розвиток єдиного внутрішнього ринку; узгодження суспільних інтересів; спрямування зусиль нації на реалізацію стратегічних перспективних завдань. Для країн, що відстали у своєму промисловому розвитку, за Ф. Лістом, держави мали послідовно проводити економічну політику «виховного протекціонізму». Її суть полягала у застосуванні високих митних тарифів на імпорتنі промислові вироби з метою захисту внутрішнього ринку від іноземних конкурентів та створення умов для залучення інвестицій у національну промисловість.

Наступним важливим напрямком в історії економічної думки була школа маржиналістів. Цей напрямок здебільшого пов'язаний з дослідженнями мікроекономічної сфери. Однак у рамках неокласичної теорії англійський економіст Артур Сесіл Пігу досліджував також проблеми, пов'язані з макроекономікою та, зокрема, з державним регулюванням економіки. Необхідність державного втручання в економіку А. Пігу розглядав на підставі дослідження таких явищ, як провали ринку (екстерналії), визначаючи завданням держави інтерналізацію зовнішніх ефектів. Із завдань, які має виконувати держава, А. Пігу виділяє функцію регулювання циклічних коливань в економіці за допомогою кредитно-грошової політики та політики регулювання цін. Поряд з цим, у разі нездатності саморегулювання конфліктних ситуацій між підприємцями та найманими робітниками, А. Пігу ставить питання про можливе надання державі повноважень у здійсненні примусових дій щодо узгодження їхніх інтересів.

Наступним і, мабуть, одним із найбільш значущих напрямків досліджуваної проблематики в історії економічної думки, було кейнсіанство, лідером та засновником якого став англійський економіст Джон Мейнард Кейнс. Цей видатний економіст у фундаментальній роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» обґрунтував надзвичайно важливу в умовах Великої депресії 1929–1933 рр. економічну функцію держави –

макроекономічної стабілізації ринкової економіки. Акцентуючи чи увагу на необхідності підтримки державою певного рівня зайнятості, Дж.М. Кейнс наполягає на необхідності стимулювання нею інвестиційного процесу в економіці. Крім того, розглядаючи також регулювання норми відсотка, Дж.М. Кейнс пише, що держава має брати дедалі більшу відповідальність за пряму організацію інвестицій. Дж.М. Кейнс також розглядає функцію регулювання заробітної плати державою і робить висновок, що для замкнутої системи найрозумніша політика полягає у підтримці сталого загального рівня грошової заробітної плати. Кейнс стверджує, що держава повинна впливати на схильність до споживання через податкову систему, через регулювання норми банківського відсотку та іншими способами.

Наступним етапом у формуванні поглядів на функції держави став неолібералізм, що сформувався у другій половині ХХ століття та представлений ідеями різних шкіл.

Представник французької школи неолібералізму Моріс Фелікс Шарль Алле вказує на такі економічні функції держави: задоволення колективних потреб та їх фінансування, визначення інституційних кордонів «економіки ринків» (антимонопольне законодавство), реалізацію грошово-кредитної політики, а також визначення та реалізацію соціального компромісу.

Представник неоавстрійської школи Людвіг фон Мізес, описуючи державу як виконавчий апарат, що не втручається у діяльність ринку, та пов'язані з ним суспільні форми активності, визначає сутність його функцій в охороні життя, здоров'я та власності громадян від насильства, злісних форм обдурювання, внутрішніх злочинних елементів та зовнішніх ворогів, а також у страхуванні сфери ринкової діяльності для забезпечення функціонування економіки.

Типовим виразником неоліберальних поглядів на роль держави в економіці був Фрідріх Август фон Хайєк. Пріоритетними завданнями, які, на думку Ф. Хайєка, має виконувати держава, є захист проти зовнішніх ворогів, а також надання державної підтримки хворим, жебракам, інвалідам, сиротам, вдовам, жертвам нещасних випадків і всім тим, хто не в змозі забезпечити себе сам.

Однією з найвідоміших течій неоконсерватизму був монетаризм. Основна ідея цієї течії, що стосується ролі держави в економіці, полягала у забезпеченні стабільності економічної системи та стратегічних умов розвитку, а також у підвищенні конкурентоспроможності держави за допомогою розширення функцій грошово-кредитного регулювання. Однією з оригінальних пропозицій даного напрямку є запровадження функції оповіщення та попередження центральним банком економічних суб'єктів про майбутні зміни в економічній ситуації, що стосуються пропозиції грошової маси та темпів її зростання.

Ще одним напрямком, який необхідно розглянути при дослідженні економічних функцій держави, є інституціоналізм. Центральна ідея цього напрямку щодо ролі держави в економіці полягає у необхідності державного впливу на найуразливіші "дефекти" ринкового механізму, пов'язані з різким зростанням соціальної нерівності, монополізацією та кризами, розбіжністю приватних та суспільних інтересів. У цьому контексті однією з основних проблем інституціоналісти вважають організацію системи соціального контролю над економікою, центральне місце у створенні якої відводять державі. До системи соціального контролю інституціоналісти відносять державні регулюючі заходи, що впливають на механізми ринкової конкуренції, ціноутворення, зайнятість, стан грошово-кредитного ринку, фінансово-бюджетної системи тощо.

Крім цього, кожен представник інституційного напрямку розглядає роль та функції, які має виконувати держава, у межах своєї індивідуальної позиції. Так, наприклад, представники теорії громадського вибору (Дж. Бьюкенен та ін.) дотримуються думки, що держава повинна обмежитися лише виконанням охоронної функції та не брати участі у господарському житті, пояснюючи це адміністративною неефективністю державних органів. Американський економіст Уеслі Клер Мітчелл як одну з найважливіших функцій держави виділяв досягнення стабільної економічної кон'юнктури та пом'якшення динаміки циклічних коливань. Джон Кеннет Гелбрейт розглядає роль держави

у безпосередньому зниженні вартості та ризиків використання технологій, техніки чи гарантування ринку для технічно передових товарів.

РОЗДІЛ 2. ВИКЛИК МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА КЕЙНСІАНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Висновки

Період між Першою та Другою світовими війнами (1918–1939 рр.) був одним з найбільш нестабільних в економічному та соціально-політичному аспектах. Епіцентром загострення соціально-економічних протиріч цієї епохи, що підштовхнув уряди провідних капіталістичних країн до радикальної зміни засад економічної політики, стала Велика депресія 1929–1933 рр., яка спростувала домінуючі в економічній науці уявлення про здатність механізмів ринкового саморегулювання забезпечити стійкий економічний розвиток.

Першим поштовхом до світової економічної катастрофи стала паніка на Нью-Йоркській біржі 24 жовтня 1929 р. З нею починається відлік обвального падіння курсу акцій (1 жовтня 1929 р. загальна ціна акцій на Уолт-Стріті становила 87 млрд. дол.; 1 листопада 1929 р. – 55 млрд. дол.; березень 1933 – 19 млрд. дол.). Обсяг промислового виробництва скоротився в США на 46,2% і досяг рівня 1911 р. З промисловості криза поширилася на інші галузі: сільське господарство, торгівлю, будівництво, транспорт. Національний доход США скоротився в 1,5 рази. Число безробітних складало 17 млн. осіб. Г. Гувер намагався підтримати велику промисловість за допомогою «Реконструктивної фінансової корпорації». Допомогу великим фермерським господарствам надавало «фермерське бюро». У 1930 році закон Сміта-Хоулі ввів 40% мито на імпорт аграрної продукції. Але європейські країни відповіли симетрично і американські виробники втратили споживачів на зовнішніх ринках.

Неможливість збуту виробленої продукції через низьку платоспроможність споживачів викликала дефляцію, тобто зниження цін, яке ставило під загрозу відтворювальні процеси у відповідних галузях народного господарства США. Особливо негативно дефляція вплинула на сільське

господарство через падіння цін на аграрну продукцію в 2,5 рази. США потрапили у пастку дефляційної петлі: коли через падіння попиту компанії знижують ціни, це призводить до зниження виручки та необхідності скорочувати виробництво та витрати. Насамперед підприємства звільняють працівників. А ті, втративши заробіток, продовжують скорочувати попит, бо вони просто не мають грошей купувати товари.

Слабкість американської банківської системи восени 1930 р. призвела до панічної хвилі банкрутств. Хоча ФРС, яка виконує функції Центробанку США, існувала вже з 1913 року, до 1930-х років більшість банків країни залишалися невеликими самостійними підприємствами. Коли на хвилі паніки вкладники стали масово забирати гроші, у багатьох організацій просто не виявилось достатньо коштів для виплат, і вони припинили існування.

Перед лицем банківських банкрутств адміністрація Гувера таки намагалася допомогти неспроможним організаціям державними позиками. Ідея була в тому, щоб вони кредитували підприємства, які змогли б повернути на роботу звільнених співробітників. Крім того, відразу після обвалу Гувер скоротив податки приблизно на \$160 млн, прагнучи стимулювати економіку, збільшив витрати на громадські роботи та домігся угоди між керівниками підприємств та профспілок щодо підтримки заробітної плати та запобігання страйкам. Незважаючи на ці зусилля, до кінця 1931 економічний спад тільки прискорився, тому Гувер збільшив федеральні витрати і субсидії штатам, лібералізував кредитну експансію ФРС, створив спеціальні банки для підтримки фермерів та домовласників і т.д.

Обсяг світової торгівлі за 1929–1932 рр. скоротився втричі. Давались взнаки і наслідки Версальського договору, що зв'язав держави складною мережею взаємних боргів і репарацій. Найсильніше страждала Німеччина, яка зіткнулася з високим рівнем безробіття, галопуючою інфляцією та ще більшим спадом виробництва через нездатність інших європейських держав підтримати її економіку.

Світова економічна криза особливо похитнула економіку Німеччині, яка суттєво залежала від іноземних кредитів та інвестицій. Падіння промислового виробництва на вересень 1932 року становило 40,2% від докризового рівня. У 1932 р. безробіття охопило 7,5 млн. осіб, а реальна заробітна плата скоротилася на 25–40%. Рівень прибутковості сільського господарства знизився на 30%. В цілому господарства заборгували 18 млрд. марок. У 1929–1933 рр. щорічно розпродавалось за борги більш ніж 5 тис. земельних володінь.

Економічна криза спровокувала політичну нестабільність у Німеччині, призвела до краху Веймарської республіки та приходу до влади у 1933 р. нацистського уряду на чолі з Адольфом Гітлером.

Велика депресія призвела до суттєвої зміни парадигми економічної науки та економічної політики провідних держав. Кейнсіанська економічна політика надовго стала основною для капіталістичних країн. Її фундатором був видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс, який виклав свої ідеї у фундаментальній праці "Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей", опублікованій у 1936 році. Англійський економіст Дж.М. Кейнс вбачав причину Великої депресії 1929–1933 рр. в недоспоживанні широких трудящих мас: відкинувши твердження класичної політекономії, що тільки сукупна пропозиція капіталу, труда та технологій визначає рівень національного доходу, він наполягав, що останній залежить від динаміки сукупного попиту.

Ідеї, висунуті в ході "кейнсіанської революції", справді викликали переворот у класичних поглядах на ринкову економіку. Доводилася неможливість самозцілення сучасної ринкової економіки від економічних криз, обґрунтовувалася необхідність її державного регулювання як засобу, здатного врівноважити сукупний попит та сукупну пропозицію.

Великі класики минулого не розрізняли мікро- та макроекономічні аспекти економіки. Однак, оскільки умови процвітання окремої фірми не тотожні ефективності економіки загалом, то макроекономічний підхід не може не відрізнитись від мікроекономічного. Мікроекономічний аналіз було

запроваджено представниками неокласичної течії економічної науки, тоді як створення основ короткострокового макроекономічного аналізу належить Кейнсу.

Кейнс послідовно відкидав постулат класичної теорії, за яким ринкова пропозиція автоматично створює попит. За Дж.Кейнсом, навпаки існує зворотна залежність: сукупний попит створює пропозицію. Недостатній сукупний попит призводить до скорочення обсягів виробництва, недовантаження виробничих потужностей та зростання безробіття. При негнучкості цін економіка довго може перебувати у стані депресії з високим рівнем безробіття.

Введений Кейнсом принцип ефективного попиту полягає в тому, що в закритій економіці (тобто такій економіці, де чистий експорт дорівнює нулю) обсяг виробництва (і водночас зайнятості) дорівнює запланованим витратам (E), що складається зі споживчих витрат (C) та інвестиційних витрат (I), що здійснюються відповідно домогосподарствами та фірмами. Формула для запланованих витрат в інтерпретації Кейнса має такий вигляд: $E = AD = C + I$

Таким чином, рівноважний обсяг виробництва має місце за умови рівності заощаджень та запланованих інвестицій. Однак в економіці рішення про здійснення інвестицій та заощаджень приймаються різними суб'єктами, і тому ця рівність може не дотримуватися. Для цього випадку Кейнс вивів "психологічний фактор", що відображає бажання людей купувати споживчі товари при певному рівні доходу.

Гранична схильність до споживання (MPC) показує, наскільки змінилося споживання за певної зміни доходу: $MPC = \Delta C / \Delta Y$

Існує функціональна залежність між заощадженнями (MPS), споживанням, і національним доходом, а їх відносна частка визначається цілим рядом факторів, наприклад: прагненням мати запас готівки, схильністю зберігати тощо.

Основна ідея "теорії ефективного попиту" полягала в тому, що ринкова економіка втратила здатність до "автоматичного" відновлення рівноваги з

високим рівнем зайнятості. Через процеси концентрації та монополізації економіки у ХХ ст. ціни перестали бути вільними і не можуть виступати гарантом відновлення порушеної під час кризи рівноваги. Кейнс був переконаний, що цю проблему може вирішити лише держава. Вона має запропонувати і здійснити заходи щодо активізації та стимулювання сукупного попиту. Це матиме наслідком розширення виробництва та пропозиції товарів, а, отже, сприятиме зменшенню безробіття.

Велику увагу Кейнс приділяв також психологічному аспекту, сформулювавши "основний психологічний закон". Його основна теза така: збільшення сукупного реального доходу спричиняє зростання сукупного споживання, однак меншими темпами, ніж зростає дохід. Отже, за Кейнсом, психологічна схильність людини зберігати певну частину отриманих доходів стримує збільшення національного доходу через скорочення обсягу капіталовкладень. Що ж до граничної схильності людини до споживання, вона, на думку вченого, постійна, отже, може обумовлювати стійке співвідношення між збільшенням інвестицій та рівнем доходу. За Кейнсом, для виявлення причин неповної зайнятості та неповної реалізації, нерівноважності економіки, а також для пояснення методів її державного регулювання важливими є не лише закони економіки, але й суспільно-психологічні фактори.

Значну роль у макроекономічній концепції Кейнса відіграє модель мультиплікатора. Вона пояснює, як сукупний попит впливає на обсяг виробництва. У найпростішому вигляді ця модель передбачає, що рівень витрат домашніх господарств на споживання вар'юється в залежності від їхніх доходів, тоді як інвестиції – постійна величина. Завдяки ринковому механізму при зміні споживання чи інвестицій відбувається відповідна зміна обсягу виробництва, отже між ними підтримується рівновага. Рівноважний рівень сукупного обсягу виробництва в моделі визначається точкою перетину функцій заощаджень та інвестицій.

Таким чином, у спрощеній кейнсіанській моделі мультиплікатора провідну роль в економіці відіграють інвестиції, а споживання підлаштовується під них. Рівень виробництва прямо функціонально залежить від інвестицій, тоді як заощадження становлять всього лише частину наявного доходу. В результаті обсяг виробництва зростає або падає доти, доки розмір бажаних заощаджень не співпаде із запланованим рівнем інвестицій.

Інвестиції мають мультиплікативний ефект на обсяг виробництва. Коли відбувається зміна обсягу інвестицій, випуск практично відразу збільшується на рівну величину, але надалі, після того, як одержувачі доходу витратять свій додатковий дохід, виникне ланцюгова реакція нових, вторинних витрат.

Ефект мультиплікатора діє в обох напрямках, помножуючи як зростання, так і зменшення інвестицій. Простий мультиплікатор дорівнює зворотній величині граничної схильності до заощадження $1/MSP$, що також рівно $1/(1 - MPC)$. Цей факт пояснюється тим, що для збільшення заощаджень на 1 долар дохід обов'язково повинен збільшитися більше, ніж на долар.

Незважаючи на важливість моделі мультиплікатора, основна ідея кейнсіанства полягає у теорії ефективного попиту, а саме у тому, що маніпулювання з боку держави сукупним попитом (стимулювання чи стримування) здатне впливати на виробництво і пропозицію товарів. Головним інструментом такого маніпулювання визнавалася бюджетна політика держави. Тому Кейнс обґрунтував необхідність активного державного втручання в економіку та механізм такого втручання.

Кейнс вважав, що держава має сприяти виведенню економіки з кризи, проводячи експансіоністську фінансову та грошово-кредитну політику. Іншими словами, у період кризи він пропонує збільшувати державні витрати, заохочувати приватні інвестиції шляхом регулювання податкових ставок, зниження банківського відсотка, впливаючи таким чином на очікування підприємців.

Вирішальним компонентом ефективного попиту Кейнс, як зазначалося, вважав інвестиції. Їхньому стимулюванню він надавав великого значення. З

цією метою він пропонував такі заходи. По-перше, зниження ставки позичкового відсотка шляхом збільшення емісійного збільшення грошової маси в каналах обігу. Помірну інфляцію, яка супроводжує емісійні процеси, вважав менш небезпечною, ніж безробіття. По-друге, держава повинна проводити активну бюджетну політику у вигляді прямих інвестицій (з попереднім залученням заощаджень за допомогою податків та займів), здійснюючи капітальні вкладення у державний сектор, розвиток інфраструктурних проектів, організацію суспільних робіт, допомогу нужденним. Все це сприятиме зростанню зайнятості, доходів та сукупного попиту.

Кейнс рекомендує два основні методи збільшення інвестицій: грошово-кредитна та бюджетна політика. Перший передбачає зниження ставки відсотка з метою збільшення очікуваної привабливості майбутніх інвестицій. Однак грошова політика за умов повного спаду є недостатньою для відновлення інвестиційної активності підприємців. З іншого боку, ефективність фінансової політики об'єктивно обмежена, так як за певною межею, на думку Кейнса, економіка може опинитися в так званій "пастці ліквідності", за якої збільшення грошової маси практично не впливає на зменшення норми банківського відсотка. Тому регулювання грошової маси повинно підсилюватися активною бюджетною політикою, або "соціалізацією інвестицій".

Такий канал стимулювання ефективного попиту, як споживання, Кейнс не вважав основним. На його думку, заохочувати споживання потрібно після того, як досягнуто стадії інвестиційного насичення. Головним чинником, який позитивно впливає на схильність до споживання, є нарощування державою обсягу громадських робіт, в тому числі за рахунок збільшення кількості державних службовців.

Однак у своїй роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» Кейнс наголошував на доцільності реверсного перерозподілу державою доходів на користь незаможних верств населення, у яких схильність до споживання більша, ніж у суспільних прошарків з високими доходами. Після

«кейнсіанської революції» значно зросла частка національного доходу, яка перерозподілялася урядами провідних країн через державний бюджет. Так, якщо у 1929 р. витрати та доходи уряду США становили 2.5% ВВП, то у другій половині ХХ ст. вони ніколи не нижчими 20% ВВП. Це й унеможливило повторення Великої депресії 1929 р.

Таким чином, програма Кейнса справді була націлена насамперед на досягнення практичних результатів. З часі Великої депресії 1929–1933 рр. до середини 1970-х рр. кейнсіанство стає теоретичною базою економічної політики урядів провідних країн Заходу та Японії, яка довела свою ефективність, забезпечивши довготривалу стабілізацію ринково-капіталістичної системи.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ДВОХ МОДЕЛЕЙ «РЕГУЛЬОВАНОГО КАПІТАЛІЗМУ» В 1930-Х рр.

Висновки

У 1933 р. президентом США був обраний Франклін Делано Рузвельт. На той момент криза поглибилася настільки, що уряд повинен був невідкладно вжити заходи для вирішення гострих макроекономічних дисбалансів і соціально-економічних протиріч, яка вона спричинила. Президент Рузвельт розраховував перебороти кризу, опираючись на вчення видатного англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса (1883–1946 рр.). В умовах нової стадії розвитку капіталістичної системи, що характеризувалася пануванням монополій, які обмежували ринкову конкуренцію і самоадаптивні можливості ринку, Кейнс і його послідовники вбачали вихід з кризової ситуації в посиленні координуючої ролі держави в господарському житті. В перші місяці свого президентства Ф. Рузвельт (1882-1945) здійснив низку важливих реформ, що увійшли в історію під назвою «нового курсу». Вжиті його урядом заходи підпорядковувалися таким цілям: реформа банківської системи, контроль за обігом цінних паперів і подолання дефляції шляхом додаткової грошової емісії.

Рішучі та конструктивні заходи були вжиті насамперед у банківській та фінансовій сферах. Уряд закрити всі банки на канікули, припинив обмін банкнот на золото, яке просто вилучило з обігу. Золоте утримання долара знизилося майже наполовину, відбулася девальвація долара.

Низка законів забезпечила стабільність комерційних банків. Держава взяла на себе страхування депозитів у комерційних банках. При цьому вона почала активно впливати на обсяг та форми банківського кредиту низькими регуляторними нормами та обліковими ставками, домагаючись зростання інвестицій.

Реформи фондової біржі мали на меті навести лад на ринку цінних паперів: вони стали проходити спеціальну жорстку перевірку, нові правила обмежили можливість використання кредиту для спекулятивних операцій із цінними паперами. В 1933 р. було припинено обмін доларових банкнот на золото, а золото вилучено з вільного обігу. Крах «золотого стандарту» в США створював базу для інфляційної політики держави, дозволяв боротися з дефляцією з допомогою нової грошової емісії.

Інші заходи було спрямовані на подолання спаду виробництва. Розроблені програми комплексного розвитку передбачали розпочати будівництво гідроелектростанцій, освоєння природних ресурсів у районах, що особливо страждали від депресії.

Найбільшим і найефективнішим проектом такого роду стало освоєння басейну річки Теннессі, що охопило сім південних штатів. Корпорація Управління з освоєння долини Теннессі передала всі права власності в цьому регіоні державі. Управління, яке фінансується з бюджету, займалося не лише гідробудівництвом, а й вирішенням інших виробничих, економічних, сільськогосподарських проблем. І сьогодні це найбільша державна корпорація, на яку припадає 8 % всього виробництва електроенергії США, у її віданні є великі заводи з виробництва військової продукції та мінеральних добрив.

Особливих турбот вимагало сільське господарство. Щоб підтримати рівень ціни його продукції, було прийнято закон про скорочення сільськогосподарського виробництва. Фермери, що погоджувалися виробляти менше пшениці, кукурудзи, тютюну, м'яса, молока, отримували компенсацію, кошти на яку надавав спеціальний податок на споживання цієї продукції. Її у великих обсягах закупував уряд. Разом з тим воно різко розширило кредити фермерам, скоротило відсоток за їхніми боргами, надавало допомогу фермерам, що розорялися. І, звичайно, стимулювало вивезення пшениці та бавовни за кордон, наприклад, видаючи "вивізні премії".

Держава активно фінансувала громадські роботи, насамперед будівництво. Безробітна молодь могла на рік вирушити до Цивільного корпусу — табору воєнізованого типу. Вони будували дороги та греблі, охороняли та відроджували ліси та парки.

Усі екстрені заходи вимагали величезних витрат. Тож збільшилися податки. Але цього було мало. Нічого не залишалось, як вдаватися до практики фінансування бюджету за допомогою позик, тобто дефіцитного фінансування (хоча під час виборчої кампанії Рузвельт, як і його попередники, присягався збалансувати бюджет). До 1935 року бюджетний дефіцит досяг небаченого до того часу рівня — 5-6 % валового національного продукту.

Таку політику виправдали різким падінням цін, відсутністю інфляції та вкрай невеликою державною заборгованістю: збереглися значні резерви коштів як у населення, так і у банків.

"Новий курс" Рузвельта приніс бажані результати. Почалося економічне пожвавлення. Колосальний перелом відбувся і в суспільній свідомості, у розумінні тієї ролі, яку має відігравати держава в економічному житті країни. Насамперед функції держави зводилися в основному до того, щоб утримувати армію та поліцію, тобто вона забезпечувала зовнішню та внутрішню безпеку, а також здійснювала адміністративне управління. Від держави стали чекати соціальних гарантій, які забезпечують прожитковий мінімум усім, хто

опинився поза благами ринкової економіки, — безробітним, бідним, хворим, пенсіонерам, дітям і тд.

Ось чому "новий курс" не був лише програмою короткострокових, пожежних заходів. Він започаткував докорінне перетворення американської економіки. Звичайно, основою основ залишалося приватне підприємництво, а головною рушійною силою - ринкова конкуренція, що змушує боротися за споживача, знижувати витрати, створювати нову продукцію, рухати технічний прогрес.

Держава не стала займатися безпосередньо виробництвом. Вона взяла під свій контроль загальне регулювання економічної кон'юнктури, стимулювання економічного зростання і пом'якшення соціальних наслідків тієї суспільної нерівності, що народжує чи загострює ринкова економіка. У результаті виник новий економічний механізм, так звана змішана економіка, у якому взаємодіють і ринкова конкуренція, і планування у межах великих корпорацій, і централізоване регулювання.

У валовому національному продукті зростала частка державних витрат - федеральних та місцевих. Якщо 1929 року вона становила лише 10 %, то 1934 зросла майже удвічі, а на початку дев'яностих років перевищила 30 %. Інакше висловлюючись, в уряді з'явилися нові способи здійснення нових завдань, які постали перед державою і в економічній, і в соціальній сферах.

Збільшення витрат зажадало колосального розширення податкової бази. Саме адміністрація Рузвельта зробила головним джерелом податкових надходжень прибутковий податок, причому із дуже диференційованими податковими ставками. Багаті свого часу мали виплачувати державі до 70 % своїх доходів; згодом цю граничну ставку було знижено, але прибутковий податок залишився головним джерелом державних доходів. Він і сьогодні дає 42-43 % надходжень до федерального бюджету. Податок на прибуток корпорацій забезпечує лише 11 % надходжень. Натомість важливу роль відіграє податок, який однаково сплачують підприємства та працівники —

податок на заробітну плату. Він дає до 36-37 % загальних надходжень до бюджету.

Найважливішу роль централізованому регулюванню економіки, поруч із бюджетом, став грати Центральний банк, чи Федеральна резервна система США, куди входять дванадцять регіональних банків. Всю її діяльність визначає Рада керуючих, підпорядкована лише Конгресу. Широкого поширення набули кредитні інструменти фінансової допомоги держави - надання державного кредиту (у тому числі пільгового), а також гарантування державою приватного кредиту, різноманітні форми кредитування дрібних та середніх підприємств.

Проте бюджетне регулювання таїть у собі великі небезпеки. Занадто швидке зростання видатків, поява стійких бюджетних дефіцитів сприяють розвитку інфляції. А за надто високих ставок індивідуального прибуткового податку суспільство виробляє "захисні механізми" — з'являються різні способи ухилення від податків, тіньова економіка, виникає система усіляких пільг та винятків із правил, створювана самою державою, що заохочує лобізм та корупцію.

Проте це не применшує значення проведених свого часу Рузвельтом та його продовжувачами реформ. У змішаній економіці було знайдено ту золоту середину, на якій треба було зупинитися. Адже саме цим і була сильна політика Рузвельта. Вживаючи поняття "золотої середини", я зовсім не хочу сказати, що є якась певна модель поєднання ринкового та державного регулювання. Моделей багато, як багато країн і народів із різними історичними долями та характерами. Але головне, що притаманне всім моделям, полягає в тому, що ці відмінності - не результат ідеологічного пристрасті до тієї чи іншої системи "змішаності", а результат пошуків оптимального поєднання державного та ринкового регулювання при мінімізації шкоди одного та іншого.

Так само як і США, Німеччина була країною, яка зазнала величезних втрат від кризи 1929–1933 рр. Падіння промислового виробництва тривало з

кінця 1929 р. і вже у вересні 1932 р. становило 40,6% від докризового рівня. Особливо постраждали галузі важкої індустрії, зокрема відбулося скорочення: виплавки сталі – на 64,9%, чавуну – на 70,3%; продукції машинобудування – 62,1%, суднобудування – на 80%. Безробіття сягнуло в 1932 р. 7,5 млн. осіб, а реальна заробітна плата впала на 25–40%. У 1930–1933 рр. збанкрутували 31 тис. дрібних товаровиробників. Криза завдала шкоди й сільському господарству, де рівень прибутковості впав на 30%, а як заборгованість господарств перевищувала в 1932 р. 18 млрд. марок. Криза була однією з причин радикалізації суспільних настроїв у Німеччині і сприяла приходу до влади в січні 1933 р. нацистського уряду на чолі з А. Гітлером.

Домінантою економічна політики нацизму була тотальна мілітаризація німецької економіки, що здійснювалася у таких напрямках. Перевага надавалася галузям військово-промислового комплексу та важкої промисловості, куди було спрямовано 3/5 всіх німецьких інвестицій. Завдяки цьому важка промисловість, що постраждала у 1929–1933 рр., уже 1934 року досягла докризового рівня, а в 1939 році перевищила його на 50%; обсяг військового виробництва з 1932 по 1938 рр. збільшився у 10 разів. Так само зросли й витрати на озброєння та армію, що становили на початок війни 58% державного бюджету Німеччини.

Німеччина не проводила націоналізації, засоби виробництва залишалися переважно у приватній власності. Однак підприємці не могли приймати самостійні господарські рішення, оскільки нацистами було створено державно-адміністративну систему управління народним господарством, яка мала громіздку ієрархічну структуру, що складалася з господарських груп промисловості, торгівлі, фінансів та ін., яким підпорядковувалися галузеві групи – хімічної, авіаційної та інших галузей промисловості. Генеральна рада жорстко контролювала та розподіляла наявні економічні ресурси, виходячи з необхідності забезпечення реалізації централізованих програм, регулюючи обсяги виробництва, асортимент продукції та її ціну.

Нацистський режим встановив жорсткий контроль над валютними розрахунками, централізовано регулював зовнішню торгівлю, запровадив валютну монополію. Пріоритет надавався закупівлі за кордоном руд кольорових металів, каучуку та інших матеріалів, необхідних для розвитку військово-промислового комплексу.

Відмінною особливістю державного регулювання був так званий принцип фюрерства, закріплений Законом про органічну побудову німецького господарства (1934 р.). Відповідно до закону, всі підприємницькі спілки підпорядковувалися Міністерству економіки, яке було наділено ексклюзивними повноваженнями створювати та розпускати господарські об'єднання, призначати їх керівників. Все господарство було поділено на декілька головних груп. Через ці групи проводили державні рішення в економіці.

У 1933 р. прийняли також Закон про примусове синдикування, за яким підприємства повинні були входити до складу вже існуючих монопольних об'єднань. Насамперед закон запровадили у металургійній промисловості. Внаслідок примусового синдикування під контролем шести банків та семидесяти великих компаній опинилося 2/3 промислових потужностей країни, що полегшувало державне регулювання.

Закон "Про організацію національної праці" (січень 1934 р.) надавав власникам підприємств надзвичайні повноваження стосовно найманих працівників – встановлювати розцінки на продукцію, норми виробітку, тривалість робочого дня тощо. Цим же законом скасовувалися колективні договори, нормативні акти про охорону праці, заборонялися страйки. Робітники перетворювалися на "солдатів праці". Уся молодь у віці 18–25 років була зобов'язана відбувати повинність у спеціалізованих військових таборах.

Аграрна політика нацистського уряду була спрямована на подолання залежності країни від імпорту сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарська галузь регламентувалася міністерством продовольства, запровадженим у 1933 р., яке регулювало обсяги виробництва та

ціноутворення в аграрному секторі та фактично вводило систему примусового постачання сільськогосподарської продукції.

Отже, до 1939 р. у Німеччині склалася тоталітарна централізована система управління економікою, націлена на те, щоб в умовах нестачі необхідних матеріальних і фінансових ресурсів і самоізоляції економіки (автаркії) провести широкомасштабні заходи по всебічній мілітаризації німецької економіки, підготувавши її до довготривалих військових дій.

Такий спосіб державного регулювання господарського життя країни виявився ефективним з точки зору подолання безробіття та прискорення виходу з кризи, але в довгостроковій перспективі така політика вела до накопичення міжгалузевих диспропорцій, зростання державного боргу та загострення структурних дисбалансів, що програмували країну на вирішення внутрішніх суперечностей за рахунок зовнішньої агресії.

ВИСНОВКИ

Економічна політика як цілісна система державних заходів, спрямованих на розвиток національної економіки, покликана в кожному історичному моменті визначати оптимальні варіанти вирішення проблем, що стоять перед нею. В якості об'єктивної основи економічної політики виступають економічні функції держави, тобто певні дії, які ця найважливіша інституція суспільства повинна виконувати з метою регуляції економічної системи. Набір економічних функцій держави не є незмінним: кожна господарська епоха актуалізує певні функції в залежності від стадії розвитку національної економіки, її місця у світовому розподілі праці, геополітичних та інших чинників.

У процесі розвитку економічної думки було висунуто різні погляди, теорії та концепції, що стосуються ролі та функцій держави в економіці. Починаючи зі школи меркантилістів (XV-XVII ст.) і закінчуючи інституційним напрямом (перша половина XX ст.), спостерігається тенденція поступового розширення теоретичних поглядів на функції держави в економіці, спричинена як розвитком та поширенням у суспільстві економічної науки, так і безпосередньо еволюційною трансформацією самого інституту держави і зміною пріоритетних напрямів її економічної політики.

В історії економічної думки можна виділити два основних підходи у визначенні діапазону економічних функцій держави. Відомий вітчизняний учений в галузі економічної теорії І.В. Вернадський поділяв історію економічних учень на два магістральних напрямки. До одного з них – позитивного, належать школи та концепції, які виступали за сильну координуючу роль держави в економічній системі, тоді як прибічники іншого – негативного, наряду наполягали на мінімізації економічних функцій держави. До позитивного напрямку І.В. Вернадський відносив економічні вчення античних мислителів і меркантилізм, до негативного – погляди фізіократів і Адама Сміта. Узагальнюючи розвиток економічної думки з середини XIX до кінця XX століття, ці напрями можна доповнити: позитивний

– німецькою історичною школою, інституціоналізмом і кейнсіанством, а негативний – неокласикою, неолібералізмом і неоконсерватизмом.

Першою економічною школою, представники якої спробувала науково обґрунтувати вагому роль держави в економічній системі, була школа меркантилістів. В епоху первісного нагромадження капіталу, що слідувала за Великими географічними відкриттями та співпала зі створенням перших колоніальних імперій, відбувається значне посилення редистрибутивної функції тогочасної держави, суть якої полягає в активному перерозподілі національного багатства з метою зосередження значної його частки, представленої в грошовій формі у державній скарбниці. Стрімка монетизація всіх економічних відносин і спроба європейських монархів пізнього Середньовіччя поставити їх під свій контроль знайшли своє відображення в теорії та практиці меркантилізму («грошового балансу» у ранніх меркантилістів і «торгового балансу» – у пізніх). Аналізуючи основні постулати меркантилістів, можна зробити висновок, що у їхньому розумінні всі функції держави зводилися до регулювання торгових відносин (до явно вираженого протекціонізму, спрямованого на перевищення експорту над імпортом з метою накопичення багатства в державі), рівня зайнятості населення, а також стимулювання та захисту національних підприємств, орієнтованих на експорт.

Представники другому напрямку (У. Петті, фізіократи, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль, Т. Мальтус та неокласики) дотримувалися ідеї мінімізації функцій держави в економіці, залишаючи останній роль так званого «нічного сторожа». Цей напрям ґрунтувався на принципах економічного лібералізму, відстоював ідею невтручання держави в економіку, вперше сформульовану представником школи фізіократів Венсаном де Гурне таким чином: “*laissez faire, laissez passer*” (буквально: “хай усе йде, як іде”).

Яскравим представником англійської класичної школи, який запропонував своє бачення проблеми функцій держави в економіці, був Адам Сміт (1723–1790). У своїй роботі «Дослідження про природу та причини

багатства народів» А. Сміт відобразив три основні функції, які має виконувати держава: захищати суспільство від насильства з боку інших незалежних суспільств (утримання армії, оборона країни); захищати кожного члена суспільства від несправедливого гноблення з боку інших його членів (законодавча та правоохоронна діяльність); створювати та утримувати об'єкти інфраструктури і громадські установи, від утримання яких ухиляються окремі особи чи невеликі групи.

Модель «маленької держави» висунута класиками політекономії цілком задовольняла Велику Британію, яка вже на початку ХІХ століття, в основному завершивши промислову революцію, зайняла чільне місце в світовому розподілі праці, спеціалізуючись на виробництві та експорті високотехнологічних промислових товарів з високою часткою доданої вартості. Але така модель економічних функцій держави не відкривала перспектив для розвитку країнам, що запізнилися з початком індустріалізації, – Німеччині, Росії, Японії. Для таких країн видатним німецьким економістом Фрідріхом Лістом була обґрунтована необхідність повернення держави в економіку в якості потужного координуючого центру. Саме на державу Ф. Ліст покладав надзвичайно важливу функцію «виховного протекціонізму» – захисту національного ринку за допомогою високих митних тарифів на імпортовані промислові товари з метою створення найсприятливіших умов для розвитку молодого національної промисловості. У ринковій економіці Ф. Ліст відводив державі ще й такі функції: створення матеріальних, інституційних і культурних передумов швидкого індустріального піднесення країни; формування та розвиток єдиного внутрішнього ринку; узгодження суспільних інтересів; спрямування зусиль нації на реалізацію стратегічних перспективних завдань.

Період між двома світовими війнами (1918–1939) був надзвичайно нестабільним в економічному та соціально-політичному відношенні. Величезним викликом для провідних капіталістичних держав стала Велика депресія 1930-х років, яка спростувала домінуючі в економічній науці та

практиці господарювання уявлення про здатність капіталізму вільної конкуренції до саморегулювання та забезпечення стійкого економічного розвитку. Її глибинними причинами були: нерівномірний розподіл доходів, вузькість внутрішнього ринку, недостатня інвестиційна активність населення та інші фактори, які не могли бути усунені без повернення держави в економіку в якості координуючого центру. Тому криза 1930-х рр. стала поштовхом до «кейнсіанської революції» – докорінної зміни парадигми економічного світогляду та економічної політики провідних капіталістичних держав. Видатний англійський економіст і державний діяч Джон Мейнард Кейнс, відкинувши твердження мейнстрімівської течії економічної науки про те, що лише сукупна пропозиція капіталу, труда та технологій визначає рівень національного доходу, а, отже, і економічний розвиток, висунув революційну тезу про те, що останній залежить від динаміки сукупного попиту, на який повинна активно впливати держава. Таким чином, Дж.М. Кейнс обґрунтував нову економічну функцію держави – макроекономічної стабілізації економіки, розглядаючи її як провідну в умовах надвиробництва, дефляції, наростання безробіття та інших макроекономічних дисбалансів в ринково-капіталістичній системі, що набули величезних масштабів під час Великої депресії 1930-х рр. Передбачалося, що держава має виконувати цю функцію шляхом інвестиційного розігріву економічної кон'юнктури за допомогою таких заходів, як прямі інвестиції, створення нових робочих місць, регулювання норми банківського відсотку тощо.

Ці погляди Дж.М. Кейнса тією чи іншою мірою були враховані урядами провідних капіталістичних країн в 1930-ті роки, що призвело до формування двох моделей «регульованого капіталізму» – помірковано-реформістської («новий курс» Ф. Рузвельта та його аналоги у Великій Британії та Франції) та тоталітарної (у Німеччині, Японії та Італії). Тоталітарна модель була відкинута після поразки країн, у яких вона була втілена, у Другій світовій війні, а реформістська продовжила існувати в різних формах у США, Японії та деяких країнах Західної Європи до середини 1970-х років.

Найбільш послідовно розроблена Дж.М. Кейнсом економічна політика проводилася в США та Німеччині – країнах, які зазнали найбільших втрат від Великої депресії 1930-х рр. Антикризові заходи в США, що отримали назву «нового курсу», пов'язані з іменем президента Франкліна Рузвельта. Заходи в сфері банківської справи та фінансів включали радикальну реформу банківської системи, а також скасування обміну доларових банкнот на золото. Крах «золотого стандарту» в США створював базу для інфляційної політики держави, дозволяв боротися з дефляцією з допомогою нової грошової емісії. Згідно з Законом про відновлення національної промисловості уряд запропонував американським корпораціям підписати «кодекси чесної конкуренції», в яких останні брали на себе зобов'язання дотримуватися урядових рекомендацій щодо обсягів виробництва, цін, рівня заробітної плати, тривалості робочого дня в обмін на отримання від держави фінансової допомоги та гарантій збуту своєї продукції. Були також прийняті Закон про рефінансування фермерської заборгованості та Закон про відновлення сільського господарства, що передбачав державний контроль за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Прийнятий у 1933 р. Закон про створення Федеральної надзвичайної адміністрації допомоги голодним і безробітним передбачав стимулювання держпідприємництва та створення державою допоміжних робочих місць. Держава також активно втручалась у відносини між підприємцями та найманими робітниками. Прийнятий в 1935 р. національний Закон про трудові відносини (Закон Вагнера) легалізував профспілки та офіційно дозволяв укладення колективних угод і страйки.

Реалізація масштабних програм з економічного та соціального регулювання переважувала державного бюджету, призводила до збільшення податків з великого бізнесу, тобто до перерозподілу доходів від найбагатших корпорацій та верств населення на користь середніх і бідних прошарків. Таке посилення редистрибутивної функції держави в результаті спричинило спротив провідних фінансово-олігархічних груп США (Рокфеллерів, Морганів, Меллонів, Дюпонів та ін.) і завершилося певним

пом'якшенням «нового курсу» та відміною найбільш радикальних з його заходів в середині 1930-х рр.

На відміну від США, у Німеччині була запроваджена інша модель державного регулювання економіки, що передбачала вихід з економічної кризи через прискорену мілітаризацію економіки та штучний «розігрів» військово-інфляційної кон'юнктури. Це зумовило ще більше перевантаження редистрибутивної функції держави, ніж у межах «нового курсу» Ф. Рузвельта, однак перерозподіл національного доходу був спрямований не стільки на збільшення доходів широких верств населення та стимулювання споживання, скільки на безпрецедентне нарощування інвестицій в галузі військово-промислового комплексу та важкої промисловості. Держава, використовуючи методи податкового регулювання, субсидій та цільових кредитів, здійснювала перерозподіл національного доходу на користь галузей, що виробляли засоби для переозброєння армії. Протягом 1932-1938 рр. державні витрати на переозброєння та армію зросли в 10 разів і напередодні Другої світової війни складали 58% держбюджету. В результаті важка промисловість, яка значною мірою постраждала під час кризи 1929-1933 рр., уже до 1934 р. досягла передкризового рівня, а в 1939 р. перевищила його на 50%; обсяг військового виробництва з 1932 по 1938 рр. зріс у 10 разів. Проте виробництво товарів народного споживання так і не досягло рівня 1928 р., оскільки було встановлено заборону на інвестиції в галузі легкої промисловості.

Було сформовано державно-адміністративну систему управління народним господарством. Головним її органом стала створена в червні 1933 р. при міністерстві економіки Генеральна рада господарства, якій були підпорядковані господарські групи, що контролювали промисловість, торгівлю, фінанси, а їм, в свою чергу, були підпорядковані галузеві групи, які відповідали за розвиток окремих галузей промисловості.

Був встановлений централізований контроль над трудовими ресурсами та запроваджена обов'язкова трудова повинність для молоді, яка згодом стає всезагальною. Нацистський уряд ліквідував профспілки, а всі працівники

разом з підприємцями були об'єднані в «Німецький трудовий фронт», якому було передано фінансові кошти профспілок. Проводилося примусове синдикування, що зобов'язувало самостійні у фінансовому та юридичному відношенні підприємства входити до складу синдикатів.

В галузі аграрної політики, спрямованої на вирішення проблеми самозабезпечення країни продовольством, уряд вдавався до заходів прямого адміністрування. Для цього під контролем держави було створено організацію «Імперський стан з продовольства», яка мала громіздку адміністративну структуру, що включала 10 центральних і 4 господарських управління, а також 20 спілок. Разом з цим було ліквідовано профспілку сільськогосподарських робітників. Створене у вересні 1933 р. міністерство продовольства наділялося правами по регулюванню обсягів виробництва, цін, прибутку та умов торгівлі продукцією аграрної галузі. Тим самим запроваджувалася система примусового постачання сільгосппродукції при державному контролі за цінами на продовольство.

Тоталітарна модель загальної милітаризації німецької економіки хоча й сприяла швидкому виходу з економічної кризи початку 1930-х рр., але вела до загострення галузевих диспропорцій, накопичення протиріч у фінансовій сфері, не вирішувала питання розвитку внутрішнього та зовнішнього ринків і врешті-решт поставила Німеччину в ситуацію, коли уникнути неминучої економічної катастрофи можна було лише за рахунок зовнішньої агресії з метою встановлення контролю над багатими ресурсними базами сусідніх країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора. Москва: «Аспект Пресс», 1995. 832 с.
2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва: «Дело Лтд», 1994. 720 с.
3. Вернадский И. Критико-историческое исследование об итальянской политико-экономической литературе до начала XIX века. I. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. С. 361–500.
4. Гайдай Т.В. Институционализм и современная кейнсианская гетеродоксия: методологический анализ // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. 2011. № 2. С. 253–259.
5. Гончар Ю.Б. Вивчення періоду «Нового курсу» Франкліна Д. Рузвельта: сучасний стан, проблеми і дослідницькі перспективи. Всесвітня історія очима українських істориків (Київ, 8 грудня 2011 р.). Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 193–201. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/14895>.
6. Історія економіки та економічної думки: підручник. / В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, Т.В. Гайдай, А.О. Маслов, І.В. Назаров, О.П. Нестеренко; за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2018. 775 с. (Класичний університетський підручник).
7. Історія економічних учень: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2004. 1300 с.
8. Камінський М.І. Президент Франклін Рузвельт і його «Новий курс» реформ. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2014. № 12. С. 213–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_50.

9. Кейнс Дж.М. Конец laissez-faire // Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. С. 813–829.
10. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег// Кейнс Дж.М. Избранные произведения. Москва: «Экономика», 1993. С. 224–518.
11. Клауэр Р. Кейнсианская контрреволюция: теоретическая оценка// ИСТОКИ. Вып. 3/ Редколл.: Я.И. Кузьминов, (гл. ред.), В.С. Автономов, О.И. Ананьин и др. Москва.: «Высшая школа экономики», 1998. С. 308–333.
12. Коддингтон А. Кейнсианская экономическая теория: в поисках главных принципов// ИСТОКИ. Вып. 3/ Редколл.: Я.И. Кузьминов, (гл. ред.), В.С. Автономов, О.И. Ананьин и др. Москва.: «Высшая школа экономики», 1998. С. 334–356.
13. Козинець О.Г., Козинець І.Г. Соціальна складова політики нового курсу Ф.Д. Рузвельта. Молодий вчений. 2015. № 2 (1). С. 230–234.
14. Коломойцев В.Е. 100 дней президента Ф.Д. Рузвельта. Київ: Молодь, 1998. 414 с.
15. Лист Ф. Национальная система политической экономии // Історія економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. С. 445–470.
16. Пигу А.С. Экономическая теория благосостояния. Т. 1. Москва: «Прогресс», 1985. 512 с.
17. Савенко Г.Є. Досвід антикризової аграрної політики США: «Новий курс» Франкліна Рузвельта. Електронне наукове фахове видання. Глобальні та національні проблеми економіки. URL: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018/30-vipusk-22-kviten-2018-r/3860-savenko>

18. Скидельски Р. Кейнс. Возвращение Мастера; пер. с англ. Москва: Юнайтед Пресс, 2011. 253 с.
19. Хикс Дж.Р. Господин Кейнс и "классики": попытка интерпретации // История економічних учень: хрестоматія: навч. посіб. / уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. С. 834–846.
20. Burton W. Folsom, Jim Powell FDR's Folly How Roosevelt and His New Deal Prolonged the Great Depression Tuesday. July 06. 2010. URL: <https://fee.org/articles/fdrs-folly-howroosevelt-and-his-new-deal-prolonged-the-great-depression/>
21. Burt E.J. Social Perspectives in the History of Economic Theory. N.Y., 1972. 297 p.
22. Commons J.R. Institutional Economics. N.Y. 1961. 457 p.
23. Hansen B. A Study in the Theory of Inflation. N.Y. 1951. 262 p.
24. Harrod R. Domar and Dynamic Economics // The Economic Journal, September 1959. P. 451–464.
25. Hutchison T.W. Institutional Economics, Old and New // Journal of Institutional and Theoretical Economics. 1984. № 140. P. 20–29.
26. Klein L. The Keynesian Revolution. N.Y., 1948. 218 p.
27. Mollema, Rijk Eric. 2017. "The Nazi Economy (1933–1939): Unemployment, Autarky and the Working-Class". the Ascendant Historian 4 (1). P. 64-74. URL: <https://journals.uvic.ca/index.php/corvette/article/view/17066>.
28. On the Discussion of the Economic Policy of Germany from Weimar to Hitler Carl-Ludwig Holtfrerich Freie Universität Berlin URL: https://www.researchgate.net/publication/318994291_On_the_Discussion_of_the_Economic_Policy_of_Ger (many_from_Weimar_to_Hitler

29. Price A. D. North Carolina During the Great Depression: A Documentary Portrait of a Decade. URL: <https://dochja705.firebaseio.com/aa701/north-carolina...0786413158.pdf>.
30. Roll E. The World after Keynes. London. Pall Mall, 1968. 193 p.
31. The New Economics: Keynes's Influence on Theory and Public Policy/ Ed. S.E.Harris. N.Y., 1948. 686 p.